

ЖИТЕЙСКИ И ЛИТЕРАТУРНИ ДИАЛОЗИ

Александър Балабанов и кръгът „Мисъл“

Елка Трайкова

Диалогът между проф. Балабанов и членовете на кръга „Мисъл“ може да се проследи и интерпретира на концептуално и личностно равнище, като близост и отгласване, като носители на противоположни духовни мисии, реализирани в различни естетически и социокултурни контексти, но еднакво важни за литературната история. Какво кара непрекъснато променящия се, поддържащ еднакво убедено противоположни мнения професор по класическа литература да изпитва дълбоко уважение към кръга, към който той не принадлежи и към създателя на елитарното издание, в което той не публикува. Д-р Кръстев и проф. Балабанов са научни и житейски антиподи, които не биха могли да не се отблъскват, но и да не се допълват. На всеки един шрих от личността на единия отговаря неговата противоположност у другия. На строгата елегантност на Кръстев – артистичната небрежност на Балабанов, външната студенина и непристъпност на единия контрастира на вътрешната необходимост да общува непрестанно и с много хора у другия. На осъзнатото духовно мисионерство на д-р Кръстев се противопоставят разпилените в разговори идеи и нереализираните систематични научни изследвания на Балабанов.

Кръгът „Мисъл“ – един строго охраняван интелектуален и личен периметър на доктора по философски науки, е в контрастна опозиция с бохемските дни и нощи на българановската компания, към която професорът принадлежи. Кръстев духовно е надраснал своята среда и е готов да понесе и самотата, и неразбирането в името на своите естетически принципи, вложени в списанието. Той е обречен на своята екзистенциална вярност към идейните си съмишленици и приятели – Пенчо Славейков, Пейо Яворов и Петко Тодоров. Балабанов е човек на внезапните емоции, спонтанните чувства и непрестанната промяна. Той е вечно търсещият дух, за когото няма абсолютни истини, трайни убеждения, непроменящи се взаимоотношения. Професорът може едновременно страстно да спори, да иронизира и в същото време да се разкайва, да иска прошка или публично да се самоотрича. Защото според него няма по-голяма драма за мислещия човек от сковаващия застой, от педантичното следване на схеми и канони. Като главен герой на една такава „трагедия на догмите“ той посочва д-р Кръстев.

Колкото и парадоксално да е в контекста на казаното дотук, но мотивът за написването на статията „Делото на д-р Кръстев“¹ не е да бъде иронизирана личността на затворения в своите естетически системи критик, да бъде наруган за „вредите“, които е нанесъл на българската литература, категоричният и безкомпромисният в своите оценки редактор на „Мисъл“. Въпреки подзаглавието „Трагедията на един литературен догматик“ той е убеден, че „както във всяка трагедия, така и тука – не грешките създават прелестта, а дълбоките пориви, благородните помисли и волята, и силата на една дарба и на една героическа енергия“. В тази студия Балабанов създава един многостранен и обективен творчески портрет на критика. Отминалото десетилетие от смъртта на д-р Кръстев (1866–1919) му позволяват от позицията на обективния, но и отстранен наблюдател да очертае неговото реално място в социокултурното пространство на българската литература.

Балабанов аргументирано разгръща тезата си, че активно налаганата от д-р Кръстев критическа парадигма за *тендециозността* „покрай хубавите работи сътвори и някои бели в българската литература“, защото налагайки твърде еднозначно и схематично това критическо клеймо той „...уби или сломи някои твърде крехки и доста интересни български стремежи към същинска поезия, към поезията на живота и за живота, към разбирането на големите, на основните класици в поезията, към древните, които именно са били и са искали да бъдат само тендециозни...“². Той признава сериозните научни познания и високата ерудиция на д-р Кръстев, но внушава, че неговите текстове са обременени от теоретични формули и от прекалено цитиране на чужди авторитети: „теорията за Кръстев бе всичко, колкото и да бе по някой път сива, както всяка теория; тя бе релсите, по които се движеше неговият интелект“.

Балабанов смята, че въпреки демонстрираната „почти неразделна връзка, макар и само външна на четворката от „Мисъл“, при редактирането на самото списание личеше повече каприз и външна тенденция“³. Наистина списанието става предпоставка за създаване на първия литературен кръг у нас. Но би било несправедливо и неточно, ако твърдим, че изданието огласява само „капризите“ или социокултурните позиции на кръга, както ни внушава професорът.

---

¹ Балабанов, Ал. Делото на д-р Кръстев. – *Философски преглед*, I, 1929, № 2, с. 416–427.

² Балабанов, Ал. Цит. съч., с. 420.

³ Балабанов, Ал. Цит. съч., с. 424.

За професора публично налаганата екзистенциална и творческа общност е многократно разколебавана от взаимни оценки и житейско поведение: „въпреки делничната заедност на четиримата, въпреки техния задружен труд, всъщност Кръстев беше абсолютно сам“⁴. И точно тази „духовна самотност“, тази воля за устояване според Балабанов правят още по-значимо делото на д-р Кръстев, неговото силно интелектуално присъствие „заслужават още по-голямо удивление“, защото: „В петдесетгодишния живот на България не е имало и скоро едва ли ще имаме личност с толкова значение за българската литература“. Това може би е най-точната и справедлива оценка, която получава създателят на сп. „Мисъл“, извън затвореното общество на своите съмишленици. Но Балабанов не спира дотук. Той иска да внуши почит не само към твореца д-р Кръстев, но и към неговата личност. Осмиван, обругаван и неприеман, професорът е много чувствителен към злостно налаганите и многократно публикувани мнения за високомерния, безсърдечен и егоистичен характер на литературния критик. В статията си „Доктор Кръстев като човек“⁵, той убедено твърди: „Кръстев беше сърдечен, мил, топъл, винаги се отнасяше съчувствено към хората. И бе всякога готов да послужи не с думи, а с дела и с грижи, които често му струваха много труд и жертви.“ Ненавиждащ всякакви ограничения, задръжки и предубеждения в живота и в литературата, Балабанов гледа с широта и разбиране на хората. Себе си той смята за грешник и затова е снизходител и всеопрощаващ към греховете на другите. Този човек, който по-често е бил нараняван, отколкото хвален, затова е деликатен и толерантен, когато навлиза в интимното пространство на другите. Споменът му за д-р Кръстев е емблематичен пример за лично съпричастие и приятелско съпреживяване на неговия по-скоро драматичен, отколкото щастлив житейски път.

За П. Ю. Годоров, най-близкия му от кръга „Мисъл“, Балабанов пише редица статии, напомнящи на подвластното на бърза заборава и нови кумири българско общество за неговата личност и творчество. Студията „Живот и поезия“⁶ е един сложно структуриран текст. В обърнат хронологичен порядък – от ранната му смърт през споделените студентски преживявания в Лайпциг и Берлин, наслагвайки малко познати биографични фрагменти, той внушава на читателите, че през целия си житейски път П. Годоров с

---

⁴ Балабанов, Ал. Цит. съч., с. 427.

⁵ Балабанов, Ал. Доктор Кръстев като човек. – *Литературен глас*, №30, 7 апр. 1929.

⁶ Балабанов, Ал. Живот и поезия. – В: *Тодоров П. Ю. Съчинения*. София, 1930, с. 3–18.

„голяма енергия, пресилна воля и страшна жажда“ изгражда себе си като писател. Според Балабанов „това не бе нито забава, не бе нито суетно увлечение, не бе и стълба за кариера, а бе смисълът на живота му, бе самият живот“⁷. В това той вижда една уникална за българската действителност почти фанатична посветеност на творчеството. През оптиката на духовната идентификация между автора и неговите герои Балабанов прави задълбочен и много оригинален прочит на Петко-Тодоровите идилии и драми. Именно при него той открива най-продуктивните реализации на критическите тези на д-р Кръстев – да пресътвори колорита на родните архетипове в модерни европейски ценности; да отвори пред консервативния български човек нови хоризонти на опознаване на другите и на себепознание, но не чрез привнесени чужди естетически модели, а през традиционните вярвания и ритуали.

Поета Яворов професорът нарича „най-силния, най-съвременния, най-дълбокия, най-съвършения, най-европейския български национален поет“. На човека Яворов той съчувства за „съдбата му на Едип в нашата литература“⁸ и до края на живота си обещава да напише спомени, в които да покаже топлите си чувства към него. Но и този, както и много други планове на Балабанов, остава неизпълнен.

През 1904 г. Балабанов се завръща в България, блестящо завършил Лайпциския университет. Всестранно подготвен и ерудиран, приел всичко ценно от немската култура, не чрез иронично оттласкване, а със запазен пиетет към нея, той се родее с Пенчо Славейков, учил само десет години преди него в същия университет. Но в родината двамата поемат различни пътища на развитие и утвърждаване.

П. П. Славейков общува с тесен приятелски кръг, защото презира полуинтелигенцията и не иска да се приравнява с ниското културно равнище на масовия читател, за да бъде разбиран и популярен поет. Той твори за равните нему и за бъдещите поколения, затова остава самотен културен стожер, както и д-р Кръстев, въпреки уважението и възторга на младите интелектуалци, за които той е духовен водач в първото десетилетие на XX в.

---

⁷ Балабанов, Ал. Цит. съч. с. 8.

⁸ Балабанов, Ал. Десет години от смъртта на Яворов. – *Развигор*, 4, № 156, 1.ноем. 1924.

На Балабанов също не му е по мярка средата, в която попада. На него обаче са му нужни социални контакти – живи и непосредствени, с читатели и слушатели. Той търси публика, която да го коментира, оспорва или хвали. А за това е нужно да се приравни с нея, да пише на злободневни теми, за актуални социокултурни проблеми на общодостъпен, разговорен език. Това той прави блестящо – неговите статии се четат с лекота и интерес, предизвикват обществени дебати и му създават популярност. Контрастно противоположния избор, който правят, предполага несъвместимостта на техните позиции. Славейков е единственият от четворката, който професорът не оценява и не приема нито като творчески инвенции, нито като житейско поведение. За тази дързост поетът му отвръща с доста хулни думи и презрителни квалификации.

Въпреки различията, полемиките и конфликтите проф. Балабанов изпитва почит и респект, защото осъзнава, както малцина свои съвременници, че и списанието, и кръгът „Мисъл“ осъществяват своята мисия – не само теоретично да маркират пътя на развитие на българската литература, но и чрез личното си творчество да я ситуират като равностойна в европейския културен контекст.

Александър Балабанов и Елин Пелин

Приятелството между Елин Пелин и Балабанов е твърде интересно явление – както с продължителността си, така и с пълната противоположност и в темперамента, и в разбиранията, и дори във външността на двамата. Много често софийското общество е наблюдавало една доста колоритна гледка – до стройната, изправена фигура на Елин Пелин да се движи нисичкият, пълен, винаги разрошен Балабанов, който най-често, оживено ръкомахайки, разказва нещо на своя спътник. Може би близостта между двамата се дължи и на това, че писателят е умеел търпеливо да изслушва разпалените словесни тиради на професора, остроумно да ги допълва и доста колоритно да се шегува. На него той му е бил нужен не само като източник на познания и информация, но и като верен ценител на творчеството му. Няма сила или авторитет, който би могъл да промени убеждението на Балабанов, че Елин Пелин е най-големият и най-талантливият български писател. Почти винаги, когато говори за националната ни литература, той категорично подчертава това и се стреми да го внуши на читателите. Критикът посвещава няколко статии на Елин Пелин, в които прави проникновен анализ на творчеството му, успява да

улови характерните черти на неговия стил: „Елин Пелин владее най-силното оръжие на поета – не говори сам, не се намесва ни показно, ни дори скришом в работите на своите герои. Той е пълен с хумор, но не ни дава знак да се смеем... Най-сполучливо избягва оная тенденциозност, която убива поета, и идеята му не ни се натрапва, а ни се внушава.“⁹ Поставя акцент върху синтетичния изказ, който провокира динамиката в разгръщането на сюжета, без да накърнява оригиналността и богатството на неговия език: „Елин Пелин не дири, не кокетира с нежни изрази, не вие парфюмирани фрази, не натрапва големи думи. И сърдечното, и силното, и грандиозното, и пластичното, и възвишеното стават сякаш сами по себе си самия прост разказ – думите стават образи, образите заживяват.“

В пристрастието си Балабанов често подценява други писатели, но не разрешава да падне и сянка от съмнение върху таланта на Елин Пелин. Той не оценява творчеството на Йордан Йовков, несправедливо го иронизира и преднамерено отрича, с което ласкае самолюбието на приятеля си, но с това остава в литературната история с името на не особено справедлив критик. Симеон Радев остроумно и не без ирония му предлага: „Ти трябва да напишеш в своите визитни картички: „Александър Балабанов, професор в Софийския университет, администратор на славата на Елин Пелин“¹⁰. Правейки житейска равносметка на приятелството си с Елин Пелин, Балабанов му прави интересен коментар, определяйки го като четиридесетгодишен брачен живот и шеговито споделя: „През него имаше много закачки, много мусения, много ревниви часове и дни, често дори – кратки домашни сцени, но до развод никога не се стигна работата. Истина, понякога имаше доста опасни флиртове насам-натам, но не се скъса нищо“. И без да страда от излишна скромност, професорът добавя: „И мога да се похваля: само благодарение на мен! Ако смее, да ми се разсърди сега за това самохвалство. Никой няма да му признае, че е прав“.¹¹ От своя страна, Елин Пелин държи не по-малко на своя приятел и цени неговото дело. Пред Балабанов той споделя това, което го вълнува, прави интимни изповеди. Ненапразно Елин Пелин, който мрази да пише писма и унищожава цялата

---

⁹ Балабанов, Ал. Из поезията на Елин Пелин. – В: Юбилеен сборник „Елин Пелин“. София: Министерство на народното просвещение, 1922, с. 21–26.

¹⁰ Радев, С. Погледи върху литературата, изкуството и лични спомени. – София: Български писател, 1965, с. 255.

¹¹ Балабанов Ал. Спомен за Елин Пелин. В: Антон Страшимиров, Елин Пелин и Йордан Йовков в спомените на съвременниците си. София: Български писател, 1962, с. 170.

си лична кореспонденция, в най-трудните моменти си спомня единствено за Балабанов. От него, от подкрепата му, той има нужда: „Драги Балабанов, обаждай се по-често, пиши ми по една думица макар. Необходимо ми е да чувствавам, че на света има един много близък мой приятел, чиито чувства са тъй скъпи за мен“.¹² Сдържаният човек, комуто са били чужди спонтанните реакции и прибързаните близости на Балабанов, е чувствал неговата дълбока привързаност, загриженост и обич. Приятелството между тях не е един скъп спомен от младостта, а взаимно допълваща ги близост, духовна провокация, еднакво нужна и на професора, и на писателя.

С тънкия си усет за актуалност Елин Пелин улавя новите тенденции в културния живот, които с ефектни жестове маркират нови художествени пространства. Духовната неудовлетвореност, амбицията за естетически промени увличат и него – и въпреки че той не става почитател на авангардните течения, все пак не отрича оригиналните творчески реализации. Елин Пелин е имал и писателско самочувствие, и екзистенциална самоувереност, че неговите статии имат широк публичен резонанс и влияят на общественото мнение. Публицистичните текстове, които които печата в „Развигор“, показват отношението му към културния живот тогава, без да повтарят мнението на Балабанов по тези проблеми. Техните възгледи хармонично се допълват, но са и интересно свидетелство за твърде различните оптики, през които професорът и писателят ги тълкуват. Между двамата наистина съществува близко, дълголетно приятелство, но въпреки взаимните влияния, които са неизбежни при такова общуване, те са твърде силни и оригинални личности, за да загубят творческата си индивидуалност. Елин Пелин, който неведнъж признава колко много е научил от Балабанов,¹³ всъщност много му влияе със своя мъдър и уравновесен характер. Писателят неведнъж го е възпирал от погрешни стъпки, предпазвал го е от екстремни увлечения и пристрастни решения. С това той въздейства и върху стила на „Развигор“, прави го по-умерен, понякога – по-предпазлив в критиките, отклонява го от пряко намесване в обществените събития.

Балабанов прави всичко възможно да бъде отпразнуван по достойнство юбилеят на Елин Пелин, като жертва дори най-скъпото си тогава –

---

¹² Елин Пелин. Съчинения. Т. 6. София: Български писател, 1978, с. 354.

¹³ Техни съвременници си спомнят, че той често е казвал: „Балабане, всичко, което зная, дължа на тебе. Ти си моят университет и моето знаене на чужди езици“.

„Развигор“. За да бъде подпомогнат финансово и да бъде издаден от Ал. Паскалев сборник, той се примирява с волята на издателя – вестникът да се превърне от литературен в педагогически лист. Двадесет и пет годишната творческа дейност на Елин Пелин през 1922 г. е отбелязана с два специални броя на „Развигор“ и множество други материали. Това е добър повод критикът и всички почитатели на писателя да кажат своето мнение за неговото творчество. Обозначавайки мястото му в литературния живот и отговаряйки си на реторичния въпрос: „Кой е Елин Пелин?“, Балабанов предрича: „Ще минат години, времето ще пресее нашата литература, както е пресяло толкова други; мнозина от тях, които сега надменничат и шашардисват простациите, мнозина от тях ще развее като плевата, ще се разбере, поне от историците, че звук и дим е било всичко тяхно, и затова е изчезнало като звук и дим. А историята ще отбележи с кротко презрение празните поклонници на този шум и дим и ще похвали нас, задето сме оценили, задето сме се радвали, задето сме дали чест на Елин Пелин“.¹⁴ Професорът и тук не пропуска да подчертае самочувствието си – че като тънък ценител и вещ познавач както на литературната класика, така и на съвременността, той не може да бъде опроверган от времето. Подробният критико-библиографски преглед на книжовната дейност на Елин Пелин, подготвен за „Развигор“ от Тодор Боров, е интересна и малко непривична за тогавашните читатели информация, за които библиографията не е особено популярна и нужна дейност. Без да изброява само отделните факти от биографията на писателя, а като ги свързва с обществено-културната атмосфера, в която твори Елин Пелин, младият тогава Т. Боров не само прави първото цялостно представяне на Елин Пелин, но и се подготвя за бъдещото редакторство на неговите произведения. Писателят, който неведнъж е бил иронизиран за оттеглянето си от литературното поприще и за авторството си на христоматии и учебници, явно в този момент е имал нужда от една компетентна защита. Това прави Д. Б. Митов, който не пропуска да подчертае, че най-популярният сред учениците писател не намира място в учебниците по литература, или ако се споменава за него, то е само със снизходителното определение „певец на селската неволя.“¹⁵

Двадесетте години са характерни с инициативите да се честват различни автори. Тържественото отбелязване на Елин-Пелиновия юбилей дава повод

---

¹⁴ Балабанов, Ал. Кой е Елин Пелин? – *Развигор*, 2, № 65, 6 май 1922.

¹⁵ Кръстев, К. Певец на селската неволя. – В: *Кръстев, К. Млади и стари*. София, 1907, с. 54.

на Гео Милев за един доста ироничен коментар. За него „юбилеят не е никакво чудо, нито загадка, нито въпрос. Напротив – една съвсем твърда, положителна черна точка, която пада като литературен надгробен камък върху юбиляра си“.¹⁶ Може би поетът има известно основание като съвременник на тези шумни събития. Елин Пелин също има свое обяснение за „заредилите се напоследък много юбилеи“¹⁷ – за него това е естествено желание на поколението следосвобожденски дейци и строители на нашата култура, „които са отдавали своите знания и енергия, без да чакат отплата, сега да се погордее с това и да празнува между своите“. Това е официалното мнение на писателя, а в писмо до приятеля си – скулптора Андрей Николов, споделя, че мрази тези „гюрултии“, но се е съгласил, защото, „ако всичко излезе сполучливо, резиликът скоро ще се забрави и аз поне една година ще мога да живея спокойно“.¹⁸ Писателят не е успял да събере достатъчно средства, защото „родолюбивите българи“ едва ли са били много щедри „спомоществуватели“, но е почувствал признанието на читателите, вниманието и грижите на близките си приятели и почитатели.

Александър Балабанов – Симеон Радев

В предговора към книгата на Александър Балабанов „И аз на тоя свят. Спомени от разни времена“¹⁹, Тодор Боров казва, че между Симеон Радев и проф. Александър Балабанов съществува ненакърнено от времето и неговите изпитания „дълголетно, неразделно приятелството“. Със сигурност съдбовните пресичания са кодирани още в началото на житейските им пътища – те са родени в една и съща година (1879) с един ден разлика. Бъдещият дипломат в Ресен, а бъдещият професор в Щип. Тези топоси се превръщат в споделени места на паметта, в една невидима нишка, която не просто ги свързва, а предопределя общото им битие в свободна България. За Радев Македония е дипломатическа кауза и културна мисия, която документално и аргументирано той отстоявана като писател и

---

¹⁶ Милев, Г. За юбилеите. – *Везни*, 3, № 20, 15 март 1922.

¹⁷ Елин Пелин. Благодарствено слово на юбилейната вечер по случай 25-годишната му писателска дейност. – *Развигор*, 2, № 66, 13 май 1922.

¹⁸ Елин Пелин. Как пиша. Съчинения. Т. 6. София: Българ. писател, с. 231.

¹⁹ Балабанов, Ал. И аз на тоя свят. Спомени от разни времена. София: Българ. писател, 1985.

публицист в редица статии, в „Строителите на съвременна България“²⁰, в малко известната му книга „Македония и Българското възраждане“²¹.

За Балабанов болката по поробения и изгубен роден край е трагично преживявана като неизпълнен синовен дълг: „И аз, съвсем скромнен българин от разпокъсана, от удушавана къс по къс Македония, с разбито сърце, с парливи копнежи по близки и по мили, които умират там, без да мога да ги видя, които са се родили и ще умрат – и пак без да ги видя някога в живота, – и аз дойдох тука!“²²

Тяхното приятелство безспорно е белязано от този травматичен акт на поруганата сакралност на родното място, на невъзможното завръщане, на неосъществения национален идеал. Ето началото, описано от С. Радев в статията „Приятелството ми с Александър Балабанов“: „В лятото на 1898 година свърших лицеза в Цариград и заминах за София... Провидението нареди да се запозная с Александър Балабанов. Старая се да си припомня сега какво беше първото ми впечатление от него. Виждам го пак, какъвто си беше, със същата бърза походка на човек, който тича някъде, където тъкмо в тоя момент никой не го чака, това особено движение на главата, която все е в кипеж, сякаш казва „да“ на някои идеи и „не“ на други; с тоя същи поглед – уж разсеян, защото гледа и навътре, и навън, и всичко вижда, но като по изненада“²³. И интелектуалното усъмняване на обективния историк и прозорлив психолог, виртуозно овладял сложния пъзел на дипломатическите игри: „А може би тогава да не съм видял всичко туй, защото паметта е голям измамник и от виденото днес, лесно прави далечен спомен“²⁴. С. Радев създава един блестящо композиран, хронологично подреден във времето и увлекателно пресътворен разказ на тяхното приятелство. За разлика от Балабанов, който артистично играе със словото, хаотично разпилява дори своите спомени в много текстове. В хронотопа на неговия по-скоро белетристичен, отколкото документален сюжет се смесват събития, личности и чувства. За него реалност и фикция

---

²⁰ Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1–2. София, 1910–1911.

²¹ Радев, С. Македония и Българското възраждане. София: Министерство на народното просвещение, 1943.

²² Балабанов, Ал. И аз на тоя свят. Спомени от разни времена. София: Бълг. писател, 1985, с. 34.

²³ Радев, С. Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени. Приятелството ми с Александър Балабанов. София: Бълг. писател, 1965, с. 356–380.

²⁴ Радев, С. Цит. съч., с. 380.

обикновено се преплитат в един колоритен поток на мисълта, който следва лабиринтите на емоциите, а не логиката на достоверността.

А ето как Балабанов описва заминаването им отново в един и същ ден, с един и същ влак, за да продължат образованието си – в Лайбциг и Женева: „А сега надеждата ни беше Симеон Радев...Защото аз знаех от немския айн, цвай, другите – те пък и това не знаеха. А Симеон знаеше отлично френски, пък и беше пътувал джанъм от Цариграда до София...“ И продължава, споделяйки самотата и носталгията на неприютения в чуждото пространство човек: „Най-много ми беше мъчно за Симона, с когото покрай Верлена, покрай всички поезии и литератури на света, за които той такъв топъл и бляскав комплимент ми написа в моя празничен сборник, тъй се бяхме сдушили – щото никакви раздели през години и през океани, никакви политически кавги не могат да ни разделят, макар и да стои той сега така бездеен, поради обилието на толкова много други Симеоновци и Радевци в България...“²⁵.

Животът е сложна и непредсказуема игра, в която поривът към слава и изкушенията на компромисите, жестовете на отрицание и зависимостта от признание при творческия човек са много по-силни, а духовните убежища на независимостта и свободата твърде често се отстояват с мълчание, отсъствие и оразличаване. Но нито Ал. Балабанов, нито С. Радев са личности, които остават извън динамичните и драматични обществени процеси, извън естетическите пристрастия на своето време. В началото на ХХ в. колоритната фигура на Балабанов се откроява сред тогавашната малобройна българска интелигенция с несъмнената си ерудиция и оригинална мисъл. Но не само това. Той е един от най-уважаваните специалисти по антична литература в света. Балабанов обаче ясно си дава сметка, че политическите и социалните проблеми на нашето общество тогава, а и културното равнище на предполагаемата читателска публика, съвсем не са подходящи за възприемането на задълбочени изследвания върху една почти непозната литература и култура, а системните научни занимания биха го обрекли на академична изолация, която неговата търсеща предизвикателства и полемични сблъсъци натура не би приела.

---

²⁵ Балабанов, Ал. И аз на тоя свят. Спомени от разни времена. София: Бълг. писател, 1985, с. 79.

Завърнал се в България, С. Радев е високо образован, владее няколко езика, отличава се със светски маниери, елегантна осанка и изискан стил. Но той все още не е намерил своето призвание на блестящ публицист, на литературен критик, който с вдъхновение открива художествените послания на текста, но и с артистичната лекота на осмисленото познание привлича примери от всички европейски литератури. С. Радев все още не е натрупал онази интелектуална зрялост и емоционално съпреживяване, които документите, архивите, разговорите със съвременниците ще го провокират да създаде книгата, превърнала се в образец на съвременната българска историография – „Строителите на съвременна България“.

Годината е 1906. Павел Геннадиев основава едно необикновено и като концепция, и като оформление списание. Мисията на „Художник“ е да бъде диалогично отворено културно пространство, в което се осъществява синтез на различни изкуства. Малко известен факт е, че във всяка книжка се публикуват нотни записи на песни, откъси от опери или други музикални произведения. Интелигенцията възприема „Художник“ като свободна зона за среща на различни художествени парадигми, в него се толерира свободната мисъл, предпочитани са критическите и есеистичните текстове, сътворени под знака на вдъхновението и на неограниченото въображение. С много и прецизно подобрени преводи списанието предлага актуална информация на жадната за знания българска интелигенция, опитва се да развива усета ѝ за красивото и модерното, да възпитава изискан художествен вкус. От втората година на изданието, редом с неговия създател, редактори са Симеон Радев и Александър Балабанов. Тук С. Радев публикува статията си „Д-р Кръстев като литературен критик“²⁶, предизвикала широк обществен отглас с дързостта да се анализира, оценява и отрича най-авторитетният критик, създаващият естетическия еталон на своето време. Ето какво си спомня години по-късно той: „Една вечер Балабанов ни разправи на Павел (Геннадиев) и на мен, че д-р Кръстев говорил с ирония, че дошло дотам, ние да си издаваме списание. Балабанов беше огорчен. Огорчихме се и ние. Покрай него настана пауза, която наруших с този наивен въпрос: „Балабанов, собствено какво е написал д-р Кръстев?“ На другия ден той ми донесе книгите на този прочут, но непознат дотогава за мен литературен критик. След две седмици моята студия излезе

---

²⁶Радев, С. Д-р Кръстев като литературен критик. – *Художник*, I, 1906–1907, № 4–5, с. 19–42.

в двоен „Художник“²⁷ (Радев 1965: 310). В критическия стил на редактора на „Мисъл“, С. Радев привижда субективни пристрастия, предпоставени анализи, догматично следване на теоретични и философски модели, неприложими за все още търсещата своята национална идентичност българска литература. В своята категоричност и безкомпромисно отрицание, статията е един от онези радикални полемични жестове, характерни за перманентно актуализиращата се опозиция *млади* срещу *стари*, създадена от самия д-р Кръстев. От дистанцията на времето, с мъдростта на екзистенциалната равностметка и с един обективен поглед към литературно-историческия процес, в спомените си С. Радев прави своеобразно покаяние: „Лично аз днес съжалявам, че съм се нахвърлил върху д-р Кръстев с такава жестокост... Добър или лош критик, д-р Кръстев посвети такава дълга дейност на литературната критика и помогна да се направи от нея един важен отдел от българската книжнина“²⁸.

Александър Балабанов, който не само е подбудител за написване на статията, но и напълно споделя оценките на С. Радев, след две десетилетия също прави интелектуален жест на дълбоко и искрено уважение към силния, духовно самотен творец. В статията „Делото на д-р Кръстев“²⁹ професорът иска и успява до голяма степен да бъде обективен. Той очертава реалното място на списание „Мисъл“ в социокултурното пространство на българската литература, засвидетелства своята колегиална почит към заслугите на неговия създател, аргументира своята лична оценка за субективните му пристрастия: „...пръв опитал да постави нашата литературна и художествена критика на научни основи, да ѝ обезпечи известни критерии, да ѝ даде установени принципи, чрез които да може да цени обективно проявите в областта на изкуството и поезията“³⁰.

Четейки спомените на съвременниците за Ал. Балабанов и С. Радев пред нас се очертават фигурите на две коренно различни личности, които би трябвало да бъдат в постоянни полемични сблъсъци, а не да се допълват интелектуално и да изпитват дълбоко взаимно уважение и искрена приятелска привързаност. Сравненията се налагат още с външността. На строгата елегантност на С. Радев отговаря артистичната небрежност и

---

²⁷ Радев, С. Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени. София: Бълг. писател, 1965, с. 310.

²⁸ Радев, С. Цит. съч., с. 311.

²⁹ Балабанов, Ал. Делото на д-р Кръстев. – *Философски преглед*, I, 1929, №2, с. 416–427.

³⁰ Балабанов, Ал. Цит. съч., с. 416.

нехайство към облеклото на Ал. Балабанов. На учтивата съдържаност и достолепното излъчване на дипломата – неистовата необходимост от общуване и неуморимата страст към епикурейските удоволствия у професора. На строгата логична непоколебимост и историческа аргументираност в текстовете на С. Радев се противопоставя темпераментният стил, наситен с асоциации, сравнения, игрословици, провокиращ с небрежно разпилени блестящи находки в статиите на Балабанов.

В речта си по повод юбилейното честване на Ал. Балабанов през 1934 г. С. Радев произнася реч, образец на реторическото изкуство, която завършва така: „...днес празнуваме юбилея на един голям представител на българското вдъхновение, на българската реч, на българската мъдрост“³¹. За съжаление, Балабанов е оставил малко писмени знаци на почит към своя приятел и не е публикувал текстове, в които да сподели своята оценка за неговото творчество. Вероятно затова С. Радев с горчива ирония често му е казал: „Ти трябва да напишеш на визитката си: „администратор на славата на Елин Пелин“. Единственият български писател, единственият приятел за когото Балабанов пише аналитично, задълбочено, неуморно, възторжено, почти любовно, възползвайки се от възможностите на всички литературоведски и публицистични жанрове, за да убеди четящата публика, че той е класикът на българската литература.

Професорът е говорещият човек, събиращ публика от жадно слушащи и аплодиращи го хора, което го превръща в една от най-популярните личности на своето време – герой на безброй анекдоти, карикатури и градски легенди. Радев е пишещият човек, интелектуално дистанциран, не търсещ шумно признание, презиращ суетната светска слава, но създал със „Строителите“ нов жанр в българската духовна култура, формирал няколко поколения просветени почитатели на националната ни история.

Всички, които са присъствали на университетските лекции и публичните сказки на професора, които са били негови събеседници в приятелски разговор, неизменно са забелязвали контраста между живото му слово и писаната реч. „Желал бих Балабанов да пише така, както приказва“ – неведнъж му е пожелавал С. Радев. И ето неговото обяснение: „Балабанов

---

³¹ Радев, С. Приятелството ми с Александър Балабанов. – В: Радев, С. Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени. София: Бълг. писател, 1965, с. 373.

знае много. Щом седне да пише, литераторът у него ще ли, не ще ли, го улавя за ръката“³². Не само необикновената ерудиция скована „пищното безредие“ на неповторимите импровизации, така характерни за разговорите с Балабанов, но и липсата на онази емоционална връзка, която се поражда от непосредственото общуване. Но понякога буйният темперамент на професора, изливащ се в неудържим поток от думи и неконтролируеми жестове е разкъсвал комуникативната верига на общуването, превръщайки своите събеседници в безмълвни слушатели. Явно и С. Радев не винаги е успявал да извоюва правото си на равностоен участник в диалога, защото ето какво разказва Т. Боров: „Веднъж той (С. Радев – бел. моя) ми се оплаква: „Знаеш как обичам Балабана. Но с него е невъзможно да разговаряш, само той говори, не ме оставя да кажа дума“. При първа среща предадох на Балабанов оплакването на Радев, той навярно затова и ми го бе казал. Балабанов възбудено: „Няма да вярваш на Симона, нима може да вземе някой думата от него? Той непрекъснато говори, аз не мога да си отворя устата!“ И коментарът на посредника, чиято мисия очевидно е била провалена: „На мен оставаше да предположа: и двамата са говорили едновременно, без да се слушат един друг... Но това не намаляваше любовта един към друг на двамата оригинални българи, родени в един и същ ден и все в многострадална Македония“³³.

Тяхното приятелство се приема от съвременниците им като културен феномен, защото те успяват да го опазят от злобата, завистта и зломислието, характерни за драматично усложнените отношения между българските творци, не само тогава. Балабанов си отива по-рано, сломен от безмерно взетите от живота „сладости и сласти“³⁴, както често е казвал неговият приятел Симеон Радев. А той самотен, гледан с подозрение и неприязън от комунистическия режим приема като свой дълг да съхрани паметта за „най-умоподбuditелния“ човек, когото е познавал, въпреки че през дългия си път е общувал с интелектуалния и политическия елит на своето време.

---

³² Радев, С. Цит. съч., с. 365.

³³ Боров, Т. Спомен за Симеон Радев. – В: Александър Балабанов и Симеон Радев в спомените на съвременниците си. София : Бълг. писател, 1986, с. 262–285.

³⁴ Радев, С. Цит. съч., с. 379.

Александър Балабанов – Яна Язова

Любовта между Яна Язова и Александър Балабанов е била многократно обговаряна, обругавана, осмивана, шаржирана и документирана. Това е преживяна, но неосъществена любов. Нейната съдба е белязана от неистов стремеж на две силни и страстни личности към щастие и собствената невъзможност на всеки един от тях да го постигне. Защото любовта на Я. Язова (Люба Тодорова Ганчева) и проф. Балабанов не би могла да бъде тяхно сакрално творение. Тя е обществено достойние повече от десетилетие. Някои нейни епизоди са отдадени на емоционално сливане и обсебваща чувственост, на устояване, въпреки предразсъдъците, на собствените им екзистенциални избори, на самотата и разпадащите се смисли на общите мечти. Но най-съществената част от нея е обречена на духовното, на творческата хармония и интелектуалната съобщност.

Това обществото не желае да приеме. То иронизира Балабанов, наложил личността и поезията на Я. Язова в културното пространство, а години наред литературната критика подценява нейното ярко творческо присъствие. Възрастният професор и младата поетеса са твърде скандална двойка за консервативните естетически разбирания и за традиционните морални норми.

За Балабанов това не е проблемна ситуация. Той никога не се ограничава в тесните рамки на допустимото и общоприетото. Той е свикнал да провокира или драстично да нарушава обществените канони с външността си, с поведението си, с текстовете си, предизвикали много литературни полемики. Елин по дух, той търси загубеното единство на културата. За него тя е неделима цялост, която трябва да бъде сътворявана от хора, органично съчетали ерудиция и физическо съвършенство. Магията на това двуединство, на това магнетично привличане на противоположностите, предполага тяхната необяснима за обществото любов.

Кой е Ал. Балабанов, когато среща Яна Язова? Професорът по класическа литература е една от най-колоритните и популярни личности през 30-те години на ХХ в. Необичайното започва още с външността – занемарена и като че ли забравена от своя притежател – човек по-скоро нисък, пълен, но със забързана, енергична походка. Облечен небрежно – с остарялото и

отесняло облекло, деформирана филцова шапка, която той вечно губи, неизменната чанта, претъпкана с книги и постоянното присъствие на студенти, жадно слушащи го, влюбени в него и в словото му. И така портретът на Балабанов ще бъде почти точен.

Коя е Яна Язова, когато среща професора? Според проф. Тодор Боров той е запознал своя близък приятел със съгражданката си Люба Ганчева. Тя е твърда млада, едва 18-годишна, висока, стройна, елегантна, екзотично красива, с омагьосващи огромни очи. Може би най-сполучливата метафора за нейната външност е на Николай Фол. За него тя е „черно, отровно цвете“. Яна Язова е олицетворение на одухотворената младост, готова да се отдаде на любовта, чрез нея и на творческото сътворение, на моделиране на новата си самоличност. В този смисъл тя е съдбовно-драматично обречена на проф. Балабанов.

Контрастните опозиции в тази двойка са били любима тема и на жълтите издания, и на сериозната преса през 30-те и 40-те години. Дори приятелският шарж на Александър Божинов от 1933 г. подсилва до абсурд драстичната разлика във външността им. Те двамата някак настойчиво провокират приказната асоциация за еротичното привличане между красавицата и звяра. А „организираната посредственост“ (така Балабанов най-често характеризира обществото, в което живее), е искала да вижда, за да го иронизира, точно това – зрелищното, пикантното, скандалното. То има неограничено желание да задоволява своята необходимост от публично разголване на личното, от вулгарно принизяване на интимното. Любовта им се приема като пародиен спектакъл, в който те дори не са главни герои, а марионетки, на които общественото мнение иска да налага чрез интриги своите правила и предразсъдъци.

Балабанов не успява да превърне тяхната любов в приказка с щастлив край. Въпреки бунта му и като екзистенциална философия, и като творческа нагласа срещу пошлостта, безспорните истини, моралните догми, срещу „критиката на клюкарите“³⁵, яростната му съпротива срещу „завистта и злобата в българските нрави“³⁶, срещу мнението оформено от „фрази за простаци“³⁷. Като творческа доминация, като интелектуално присъствие и ерудиция той е силната фигура в тяхната връзка, но като лично

---

³⁵ Балабанов, Ал. Критика на клюкарите. – *Развигор*, № 205, 24 ян. 1926.

³⁶ Балабанов, Ал. От злоба към обич. – *Развигор*, № 24, 18 юни 1921.

³⁷ Балабанов, Ал. Фрази за простаци. – *Развигор*, №16, 28 апр. 1921.

поведение е по-уязвимият и по-слабият. Професорът остава завинаги свързан със своето минало – обременен от спомени, разяждан от угризения към разпадналото се семейство. Между него и Яна Язова стои властната сянка на съпругата му Лия, с която той така и не се развежда, измъчва го отчуждението, а в определени моменти и омразата на двете му дъщери – Лиляна и Бистра. Възрастта и здравословните проблеми го правят по-нерешителен, по-самотен и по-егоистичен. Той изисква всичко от Яна Язова и го получава – пълно себеотдаване, нежна грижа, съчувствие, непоставяща условия обич и безгранично обожание. В не едно писмо, по различни поводи, но винаги много красиво и патетично тя споделя: „Ра е моя господар, моето божество, моята поезия. Това толкова и тъй ще бъде“.³⁸

Като всеки творец Балабанов показва обсебваща привързаност към своята най-ценна творба, към своя житейски шедьовър. Той е самоуверен, убедителен, твърде пристрастен и доста строг в творческото моделиране на Яна Язова, но все по-несигурен и губещ се в лабиринтите на емоционалното и битийното. Красивата, талантива и все по-самостоятелна младата жена не просто привлича вниманието, а предизвиква обожанието и любовта на други. През 1937 г. в Париж тя се запознава с Ганчо (Джон) Табаков. Любовният флирт се развива в сериозно обвързване. Те се сгодяват, планирана е сватба. Балабанов упражнява цялата си воля, власт, красноречие и самосъжаление, за да осуети брака на поетесата. Краят на връзката и с Табаков е едно своеобразно връщане назад към началото на любовта с Балабанов. Но приковани от миналото, те все по-трудно успяват да скрепят пропуканата монолитност на нейното бъдеще. Обществото на щастливите еснафи е удовлетворено – тази любов наистина се оказва невъзможна. Разбира се, то никога не изпитва вина и не преживява покаяние и в други много по-трагични любовни сюжети. Софийската мъгла злорадо заплита името на Язова в няколко мимолетни любовни афери – например: созополското лято с художника Марио Жеков. Възможната раздяла предизвиква все така бурните реакции на Балабанов, епистоларните заклинания и на двамата са страстни, но все по-ритуални, носещи патината на превърнали се в навик чувства, зад които прозират малко общи очаквания и много делнични грижи и делова информация.

---

³⁸ Трифонова, Цв., П. Величков. Мойра. Епистоларният роман на Яна Язова и Александър Балабанов. София : Акад. изд. „Марин Дринов“, 1996, с. 141.

Професорът прави пореден интелектуален жест към своята любима. В това отношение той е последователен и дори непремерено щедър. През 1937 г. Балабанов възстановява „Развигор“. След десет години прекъсване отново започва да излиза първият, но вече не единствен, литературен вестник, чийто заместник главен редактор и организатор е Яна Язова. Тя списва изданието според своите разбирания на модерна жена. Балабанов активно участва с уводни статии или по-кратки бележки. Те са написани в неговия стил – остър, полемичен, актуален. С ерудицията и уменията си да прави паралели между античната философия и литература и съвременния духовен живот, с образния и колоритен език, той отново привлича литературната аудитория. Но преобладаващите теми на вестника го поставят в периферията на културното пространство. За периода на своето съществуване (половин година), той се възприема по-скоро като развлекателно четиво, предлага полезна информация и любопитни факти, а не като еталон за обективна оценка на естетическите явления.

Ако стихосбирката „Язове“ (1931) е първата съвместна творба на Язова и Балабанов, която публично оповестява тяхната любов, то в нашата история „Развигор“ е интересен не толкова като социокултурен факт, а като последният им съвместен проект. Не бих твърдяла, че това е краят на тяхната любов. Тя е неконвенционална, различна, тя е съдба, затова не би могла да завърши рязко и завинаги. Дори и след брака на Я. Язова с Христо Атанасов през 1943 г. тя остава вярна на своята обреченост – да се грижи за Балабанов, да му съчувства, да го изслушва, да го обича.

Чрез любовта си Я. Язова и Ал. Балабанов се опитват да подредят хаотично разпилените парченца на своя живот, да постигнат духовно и емоционално сливане, въпреки обществото и времето. Те я превръщат в творба, много близка до красиво-тъжните „антични отломъци“, които професорът блестящо превежда. Тази любов вдъхновява поезия, но по-важното е, че от нея се ражда един талантлив творец – Яна Язова. Нейните книги – подценявани, иронизирани, забравяни, ограбвани, макар и частично реабилитирани, и до днес остават в мрачната сянка на канона на българската литература.

